ДЕЯКІ АСПЕКТИ АГРЕСІЇ ДІВЧАТ

SOME ASPECTS OF GIRLS' AGGRESSION

У статті висвітлено теоретичні аспекти та результати емпіричного дослідження агресії дівчат. Зокрема, з'ясовано різні аспекти агресії дівчат, взаємозв'язок зі сферою міжособистісних відносин, рівнем міжособистісного контролю, аспекти легітимізації агресії. Аналіз літературних джерел із даної проблеми дав змогу виокремити теоретичну модель агресії: з погляду етологічної теорії насильство і агресія – прояви людиною природжених інстинктів боротьби за виживання, при цьому поповнення поведінкового репертуару агресивними реакціями пов'язане із засвоєнням негативних насильницьких прикладів з оточуючого середовища. Згідно з теорією Л.Р. Хьюзмана, соціальна поведінка контролюється тими програмами поведінки, які він вивчив у ранньому віці. Перед тим як реалізувати сценарій, дитина оцінює його відповідність соціальним нормам, які закладено у свідомості, і перевіряє можливі наслідки реакцій. Соціальні очікування відносно проявів агресії дівчатами є дещо особливими. Будь-які прояви агресії дівчиною у сім'ї, колі друзів, однолітків чи закладах освіти вважаються девіантними. При цьому в ситуації неможливості подолати зовнішні перешкоди на шляху до отримання очікуваного задоволення агресивну поведінку провокує фрустрація (Д. Доллард та Міллер).

Із метою уточнення деяких аспектів агресії серед дівчат у січні 2020 року нами проведено опитування серед студенток вищих закладів освіти міст Мукачеве та Ужгород. Вибірка становила 51 особу жіночої статі, вік опитаних – 18–22 роки. У результаті нашого дослідження агресії у дівчат ми зафіксували наявність переважної кількості значимих корелятивних зв'язків саме зі шкалою «Гніву» як емоційного компоненту агресії. Однак дівчатам більше притаманна опосередкована вербальна агресія, свідченням чого є ствердна відповідь більшої половини респондентів на питання: «Використовуєте образи, лайку, звинувачення у спілкуванні?» (61,22%); «Ігноруєте інших із власної примхи? (без вагомих причин на те)» (57,14%); «Чи кепкуєте з інших за їхніми спинами?» (59,18%); «Вигадуєте смішні прізвиська іншим?» (55,10%).

Дослідження показало, що рівень агресії серед дівчат досить низький, але показники легітимізації агресії високі. Дівчата більше схильні до опосередкованої вербальної агресії, яка супроводжується гнівом, як і насильницька поведінка. У результаті дослідження ми з'ясували вагомість соціальних причин у детермінації агресивної поведінки дівчат та виокремили соціальну зумовленість специфічних видів агресії, притаманних дівчатам.

Ключові слова: агресія, насильство, дівчата, гнів, вербальна агресія.

The article highlights the theoretical aspects and results of an empirical study of girls' aggression. In particular, various aspects of girls' aggression, the relationship with the sphere of interpersonal relations, the level of interpersonal control, aspects of legitimizing aggression were clarified. The analysis of literature sources on this problem allowed to single out the theoretical model of aggression: from the point of view of ethological theory, "violence and aggression" - manifestations of innate instincts of struggle for survival while replenishing behavioral repertoire with aggressive reactions. According to L.R. Husman's theory, social behavior is controlled by those behavioral programs that he studied at an early age. Before implementing the scenarios, the child assesses its compliance with social norms that are embedded in the mind and checks the possible consequences of reactions. Social expectations regarding the manifestations of aggression by girls are somewhat special. Any manifestation of aggression by a girl in the family, friends, peers or educational institutions is considered deviant. At the same time, in a situation of impossibility to overcome external obstacles on the way to obtaining the expected pleasure, aggressive behavior is provoked by frustration (D. Dollard and Miller).

In order to clarify some aspects of aggression among girls in January 2020, we conducted a survey among students of higher education institutions in Mukachevo and Uzhhorod. The sample consisted of 51 females, aged 18-22. As a result of our study of girls' aggression, we found the presence of a predominant number of significant correlations with the scale of "Anger" as an emotional component of aggression. However, girls are more prone to indirect verbal aggression, as evidenced by the affirmative answer of more than half of respondents to the question: "Do you use insults, abuse, accusations in communication?" (61.22%); "Do you ignore others on your own whim? (without good reasons for that)" (57.14%); "Do you make fun of others behind their backs?" (59.18%); "Do you invent funny nicknames for others?" (55.10%).

Thus, we can state that the level of aggression among girls is quite low, but the indicators of legitimizing aggression are high. Girls are more prone to indirect verbal aggression, which is accompanied by anger, as well as violent behavior. As a result of the study, we found out the importance of social causes in determining the girls' aggressive behavior and identified the social conditionality of specific types of aggression inherent in girls.

Key words: aggression, violence, girls, anger, verbal aggression.

УДК 316.624.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.8>

Орос О.Б.
к.соціол.н.,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородський національний університет

Поцко Т.В.
слухач магістратури спеціальності
«Психологія»
Мукачівський державний університет

Постановка проблеми. Традиційно агресивну поведінку та різні аспекти даної проблеми прийнято досліджувати серед осіб

чоловічої статі. Уважається, що агресія більше притаманна чоловікам, проте побутує думка, що жіночий колектив – одне з найбільш стре-

сових і потенційно психологічно некомфортних місць для своїх членів. Побутує думка, що основним агресивним інструментарієм серед дівчат є прояви вербальної агресії: чутки, плітки, змови, наклепи, стигматизація та висміювання. Саме тому проблема агресивної поведінки завжди залишається актуальною, передусім через її прикладний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми проявів агресії торкалися вітчизняні та закордонні соціологи: Р. Арон, Т. Абельцева, А. Бова, К. Вільсон, Ш. Волін, Т. Журавель, А. Зелінський, Н. Зіновієва, Г. Ковганич, О. Колб, В. Кривуша, В.М. Кудрявцев, Н.Ю. Максимова, Г. Мінковський, Г. Моргенту, Р. Нібур, А. Ноур, Н. Михайлова, Ю. Онишко, В. Оржеховська, В. Синьов, Д. Стей, І. Рущенко, Т. Федорченко О.Б. Янчук, В. Юстицький та ін. Розроблення різних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали М. Асанова, А. Богуславська, П. Блонський, В. Боровик, Л. Волинець, О. Грицевич, Ф. Думко, М. Казакіна, В. Караковський, В. Ковальов, О. Лозован.

Згідно з етологічною теорією К. Лоренца, природа агресії та насильства полягає у його ототожненні з успадкованою людиною природною агресивністю. З погляду етологічної теорії «насильство і агресія – прояви людиною природжених інстинктів боротьби за виживання. Вони можуть розглядатися як такі, що сприяють виживанню спільнот і біологічних видів» [1]. Проте люди демонструють агресивну поведінку не тільки в ситуації загрози. Поповнення поведінкового репертуару агресивними реакціями пов'язане із засвоєнням негативних насильницьких прикладів з оточуючого середовища. При цьому приклади поведінки не обов'язково із власного досвіду. Молоді люди бачать успішність застосування насильства у соціальному середовищі й отримують позитивне підкріплення. Проблему інтерпретації ситуації, яка провокує агресивну, насильницьку поведінку, розкрито в концепції соціального навічання А. Бандури [2]. Найчастіше агресивну поведінку проявляють ті люди, батьки яких позитивно ставилися до агресивної поведінки своїх дітей [3]. Згідно з теорією Л.Р. Хьюзмана, соціальна поведінка контролюється тими програмами поведінки, які він вивчив у ранньому віці. Первинний процес, на основі якого формуються сценарії (когнітивні скрипти), – спостереження. Блоки вивчених сценаріїв перетворюються на керуючі принципи соціальної поведінки. Перед тим як реалізувати сценарії, дитина оцінює його відповідність соціальним нормам, які закладено у свідомості, і перевіряє можливі наслідки реакцій [4]. Когнітивні здібності людини дають змогу навчатися як із власного досвіду, так і вікарним способом. «Когнітивні репрезентації майбутніх результатів функціонують як діючі мотиватори поведінки. Більшість учинків, які ми скою-

ємо, задумується нами з розрахунку отримати вигоду і уникнути труднощів у майбутньому» [5, с. 224]. Зрозуміло, що соціальні очікування відносно проявів агресії дівчатами є дещо особливими. Будь-які прояви агресії дівчиною в сім'ї, колі друзів, однолітків чи закладах освіти вважаються девіантними. Індикаторами глибоко укорінених у суспільстві гендерних стереотипів можуть бути реакції на агресію, адресовані дівчині у формі висловлювань: «Ти ж дівчинка! Дівчатам не можна битися! Дівчата себе так не поведуть!». Можемо припустити, що під тиском соціального середовища агресія дівчат дещо видозмінюється через побоювання стигматизації та суспільного осуду.

Для пояснення агресивної поведінки Д. Доллард та Міллер розглядали фрустрацію, особливо в ситуації неможливості подолати зовнішні перешкоди на шляху до отримання очікуваного задоволення [6]. На думку, американського соціолога Р. Коллінза, ключовим компонентом відтворення насильницької та агресивної поведінки є саме мікросоціологічний складник. Для достовірного розуміння актів насильства необхідно аналізувати мікроінтеракційні механізми та траєкторії, які здатні вплинути на застосування насильства в контексті ситуаційної теорії насильства, а також варто врахувати модель «конфронтаційної напруги» [7].

Дослідження проявів агресії серед дівчат переважно досліджується у контексті статевих чи гендерних відмінностей. К. Жаклін і Е. Маккобі відзначили, що агресія – це одна з основних статевих відмінностей жінок у психічній сфері й єдина соціальна поведінка з явними відмінностями [8]. При цьому статеві відмінності відслідковувалися як щодо вербальної, так і щодо фізичної агресії. Застосування жінками агресії може бути соціально детермінованим і продиктоване відмінностями гендерних ролей [9]. Агресивну поведінку хлопчиків заохочують, а прояви девіантної агресії часто залишаються без негативної реакції суспільства або ж отримують соціальне схвалення. Дівчатам проявляти фізичну агресію здебільшого заборонено категорично, при цьому у них також є необхідність та бажання захищати своє «Я». За таких обставин чи не єдиним інструментарієм захисту залишається вербальна агресія. Аналізуючи статеві особливості агресивної поведінки на прикладі злочинності, Л. Берковіч зазначає, що «у цілому статистика злочинності не підтверджує припущення, що відмінність рівня насильницької злочинності чоловіків і жінок зумовлена приписуванням жінкам традиційно неагресивних ролей» [10, с. 459].

Дослідження А.А. Кузьмініх та С.М. Еніколопова щодо побутових уявлень про чоловічу і жіночу агресію показало, що значна кількість опитаних визнає різницю між ними. Жінкам

частіше приписують опосередковану агресію, яка виражається в істериках, скандалах і психологічному тиску [11]. При цьому дослідження О.В. Волянської виявило, що «найчастіше стан агресивності відчувають дівчата, ніж юнаки. При цьому агресія (дія) частіше властива юнакам, ніж дівчатам. Іншими словами, дівчата значно частіше переживають гнів і роздратування, але не виявляють їх зовні у вигляді агресивних дій. Так, у групі тих, хто часто і дуже часто переживають гнів і роздратування, 71% становлять респонденти жіночої статі і 29% – чоловічої. Серед тих, хто часто і дуже часто бере участь у бійках, 77% – це юнаки і 23% – дівчата» [12].

З метою уточнення деяких аспектів агресії серед дівчат у січні 2020 року нами проведено опитування серед студенток вищих закладів освіти міст Мукачеве та Ужгород. Вибірка становила 51 особу жіночої статі, вік опитаних – 18–22 роки. Респондентам запропоновано опитник, який містить питання щодо проявів агресії, методика дослідження рівня агресії Басса – Перрі [13], методика «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі) [14] та методика «ЛА-44» для дослідження проблеми легітимізації агресії [15], опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (Е.І. Бажин, Е.А. Голінкіна, Л.М. Еткінд) [16].

Проаналізувавши отримані дані за допомогою методики «Діагностика емоційної особистісної сфери» (Басса – Перрі), ми дізналися, що у більшості респондентів переважають низькі показники агресії за шкалами «Фізична агресія», «Гнів», «Ворожість». За результатами методики «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі) можна зробити висновок, що всі ступені вираженості поведінки знаходяться на низькому або помірному рівні (адаптивна поведінка). Аналіз даних за методикою «ЛА-44» показав високі рівні легітимізованої агресії серед дівчат за деякими шкалами («Політика», «Особистий досвід», «Виховання»). Отримані дані за допомогою опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» засвідчили, що в середньому серед респондентів є показники вище норми. Це свідчить про екстернальність показників рівня суб'єктивного контролю.

Варто зауважити, що рівень агресії у юнацькому віці хоча і нижчий, аніж у підлітковому, але загалом залишається на досить високому рівні в першу чергу саме через стрес та фрустрацію, детерміновану соціальними причинами: необхідністю адаптації до нової життєвої ситуації, соціальною дезадаптованістю, неправильними соціальними навичками, які засвоєно у ранньому віці, рівнем успішності у навчально-професійній діяльності, особливостями дружніх та любовних стосунків [3].

Отримані результати показали, що між шкалами «Фізична агресія» та «Покірність» є наяв-

ний помірний прямий зв'язок, який становить 0,322 ($p < 0,05$). Можемо припустити, що чим більше людина схильна до покірного типу поведінки, тим більше вона здатна до фізичної агресії у зв'язку з вигоранням від покірної поведінки, і стримана агресія у цих дівчат може вилитися у насильство. Шкала «Гнів» корелює зі шкалою «Загальна інтернальність» – помірний, обернений зв'язок, який становить -0,303 ($p < 0,05$). Припускаємо, що дівчата, які важко стримують свої емоції, схильні до того, аби не бачити відповідальності за свої дії. Дослідження виявило, що шкала «Ворожість» корелює зі шкалою «Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків» (-0,373; $p < 0,01$). Дослідниками з'ясовано, що чим більше у людини вороже ставлення до оточуючих, тим менше вона може контролювати неформальні стосунки і вважає відповідальними за це інших. А. Басс визначав ворожість як когнітивний компонент, гнів – як емоційний, а агресію – як поведінковий [17]. Також шкала «Ворожість» корелює зі шкалою «Як часто виникають конфлікти в сім'ї?» – помірний, прямий зв'язок, який становить (0,373; $p < 0,05$), та зі шкалою «Підозрілість» (0,306; $p < 0,05$). Людина вороже ставиться до навколишнього світу переважно через підозрілість до нього, картина світу у агресорів викривлена і може не відповідати дійсності. С.М. Еніколов визначає ворожість як негативне відношення до яких-небудь об'єктів та розглядає її в контексті специфічної картини світу. Згідно із цією точкою зору, все оточуюче середовище є потенційно небезпечним. Дослідники також указують на здатність ворожої установки впливати на вибірковість сприйняття ситуації, особливо в процесі соціальної перцепції [18].

За результатами дослідження дівчата з високим рівнем егоїстичності схильні менше аналізувати свої помилки, більше звертаючи увагу на дії інших людей. Це засвідчує обернений зв'язок ($r = -0,356$, $p < 0,05$) між шкалами «Егоїстичність» та «Інтернальність у сфері невдач». Шкала «Агресивність» корелює зі шкалами «Інтернальність у сфері невдач» ($r = -0,456$, $p < 0,01$) та «Інтернальність у сфері виробничих стосунків» ($r = -0,417$, $p < 0,01$). Можемо зробити висновок, що у осіб з агресивним типом поведінки понижений рівень відповідальності за свої невдачі та за стан виробничих стосунків. Такі дівчата схильні перекидати відповідальність за невдачі на інших або ж виправдовувати невдачі через випадковий збіг обставин.

Виявлено корелятивний зв'язок між шкалами «Покірність», «Альтруїстичність» ($r = 0,723$, $p < 0,01$) і «Дружелюбність» ($r = 0,721$, $p < 0,01$). Зв'язки вказують на те, що чим більше людина покірна, тим більше вона схильна до бажання бути соціально схвалюваною, задовольняти

чужі потреби, допомагати іншим, ігноруючи свої потреби. Для цих дівчат необхідні соціальне схвалення та відповідність соціальним очікуванням, згідно з якими будь-які прояви агресії дівчиною визнаються девіантними. Між шкалами «Залежність» та «Дружелюбність» наявний помірний, прямий зв'язок, який становить 0,780 ($p < 0,01$), що підтверджує припущення щодо необхідності соціального схвалення залежної від чужої думки особистості. Наявний помірний, прямий зв'язок між шкалами «Авторитарність» та «Егоїстичність» ($r = 0,307$, $p < 0,01$). Цей зв'язок підтверджує, що авторитарні люди також виявляються егоїстичними. Між шкалами «Покірність» та «Залежність» наявний сильний, прямий зв'язок ($r = 0,723$, $p < 0,01$), що засвідчує покірність дівчат, які залежні від оцінки соціуму. Проте відкритим залишаються питання: залежність від соціального оточення провокує покірливість чи покірливість як особистісна характеристика є основою для комфортної поведінки? Однак припускаємо, що ці дівчата можуть бути схильні до аутоагресії. Шкала «Чи комфортно Ви себе почуваєте серед колег?» корелює зі шкалою «Схильність до агресії у цілому» ($r = -0,316$, $p < 0,05$), наявний помірний, обернений зв'язок, що говорить про те, що відчуття комфорту в колективі пов'язане з низьким рівнем агресії.

У результаті нашого дослідження агресії у дівчат ми зафіксували наявність переважної кількості значимих корелятивних зв'язків саме зі шкалою «Гнів» як емоційного компоненту агресії. Шкала «Гнів» корелює зі шкалою «Чи кепкуєте з інших за їх спинами?» – помірний, прямий зв'язок, який становить 0,380 ($p < 0,01$) і говорить про те, що люди, які важко стримують емоції, часто кепкують з інших. Така ситуація априорі може бути емоційно привабливою та насиченою для оточуючих у сенсі «емоційної розрядки» та з метою «виплеснути гнів».

Так, між шкалою «Чи комфортно Ви себе почуваєте серед колег по роботі?» та шкалою «Гнів» ($r = -0,400$, $p < 0,01$) наявний помірний, обернений зв'язок, що вказує на те, що чим менший у особи показник гніву, тим більш комфортні стосунки у неї в колективі. Між шкалами «Чи у Вас є друзі серед колег по роботі?» та «Гнів» ($r = -0,310$, $p < 0,05$). Також шкала «Гнів» корелює зі шкалами: «Чи доводилося Вам застосовувати насильство по відношенню до інших?» – помірний, прямий зв'язок, який становить 0,482 ($p < 0,01$), що говорить про те, що чим більший рівень гніву, тим більше людина використовує насильство по відношенню до інших; шкалою «Чи вважаєте жорстоку поведінку необхідною в деяких випадках?» – помірний, прямий зв'язок, який становить 0,369 ($p < 0,01$), це свідчить про те,

що чим більші показники за шкалою «Гнів», тим більше люди вважають жорстоку поведінку виправданою в деяких випадках. Це може бути зумовлено тим, що коли конфліктні ситуації успішно припиняються проявами агресії, то і надалі буде використовуватися саме цей метод виходу з різних некомфортних ситуацій. Здебільшого агресія буде розглядатися як найкращий спосіб вирішення різних проблем. Такий феномен Л. Берковіц назвав негативним підкріпленням [10]. Часто люди неправильно інтерпретують ситуацію: позитивна чи негативна. І більшість ситуацій сприймають як конфліктні і загрозливі.

Можемо зробити висновок, що дівчата, які визначають свої стосунки з колегами та одногрупниками як комфортні та товариські, менше схильні до агресії та гніву. Жорстоку ж поведінку допускають дівчата, у яких рівень гніву високий. У цьому разі причинно-наслідкові зв'язки варто встановлювати дуже обережно. Потребують додаткового дослідження питання: високий індивідуальний рівень агресії та гніву провокує відсутність друзів та суб'єктивно визначене респондентом некомфортне відчуття у колективі чи перебування у несприятливому соціальному середовищі провокує агресію та відчуття гніву?

У результаті дослідження вдалося з'ясувати, що дівчатам більше притаманна опосередкована вербальна агресія, свідченням чого є ствердна відповідь більшої половини респондентів на питання: «Використовуєте образу, лайку, звинувачення у спілкуванні?» (61,22%); «Ігноруєте інших із власної примхи? (без вагомих причин на те)» (57,14%); «Чи кепкуєте з інших за їхніми спинами?» (59,18%); «Вигадуєте смішні прізвиська іншим?» (55,10%). При цьому лише 26,53% вказали, що невинні жарти можуть переходити у відкрите кепкування. Безпосередня вербальна агресія навіть у прихованій формі є неприйнятною для більшості опитаних. 26,53% респондентів стверджують, що удари і побиття є допустимими у вирішенні питань.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, можемо констатувати, що рівень агресії серед дівчат досить низький, але показники легітимізації агресії високі. Дівчата більше схильні до опосередкованої вербальної агресії, яка супроводжується гнівом, як і насильницька поведінка. Переважну кількість значимих корелятивних зв'язків відслідковуємо саме зі шкалою «Гнів» як емоційного компоненту агресії. У результаті дослідження ми з'ясували вагомість соціальних причин у детермінації агресивної поведінки дівчат та виокремили соціальну зумовленість специфічних видів агресії, притаманних дівчатам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конрад Л. Агрессия (так называемое «зло») / пер. с нем. Москва : Прогресс ; Универс, 1994. 272 с.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. Москва, 2000.
3. Магомедова Р.М. О причинах проявления агрессии и агрессивного поведения студентов современного вуза. *Казанский педагогический журнал*. 2012. № 2(92). С. 131–137.
4. Huesmann L.R., Moise J. Media violence; A demonstrated public threat to children. *Harvard Mental Health Letter*. 1996. Vol. 12.
5. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург : Евразия, 2000.
6. Frustration and Aggression / John Dollard et al. New Haven, CT, US: Yale University Press, 1939.
7. Collins R. Violence: A Micro-sociological Theory. Princeton University Press, 2009. 584 p.
8. Maccoby E. and Jacklin C. The Psychology of Sex Differences. Stanford University Press, 1974.
9. Eagly A.H., Steffen V.J. Gender and aggressive behavior: a meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 1986.
10. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 459 с.
11. Кузьминых А.А., Ениколопов С.Н. Бытующие представления о мужской и женской агрессии. *Психологическая наука и образование*. 2011. Т. 16. № 5.
12. Волянська О.В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 3(30).
13. Ениколопов С.Н., Цибульский Н.П. Психометрический анализ русскоязычной версии опросника диагностики агрессии А. Басса и М. Перри. *Психологический журнал*. 2007. № 1. С. 115–124.
14. Leary T. Interpersonal Diagnosis of Personality : A Functional Theory and Methodology for Personality Evaluation. Timothy Leary. Resource Publications, 2004. Previously published by John Wiley & Sons, 1957.
15. Ениколопов С.Н., Цибульский Н.П. Изучение взаимосвязи легитимизации насилия и склонности к агрессивным формам поведения. *Психологическая наука и образование*. 2008. Т. 13. № 1. С. 90–98.
16. Психологические тесты для профессионалов / сост Н.Ф. Гребень. Минск : Современ. школа, 2007. 496 с.
17. Buss A.H., Perry M. The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1992. Vol. 63. P. 452–459.
18. Ениколопов С.Н. Враждебность в клинической и криминальной психологии. *Национальный психологический журнал*. 2007. № 1(2). С. 33–39.